

KLASTER FƏALİYYƏTİNİN İNSAN KAPİTALINA VƏ RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Lətif Zeynallı, Aytən Zeynallı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: latif.zeynalli@gmail.com, a.zeynalli2015@gmail.com

Xülasə. Məqalədə şirkətlərin səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyəti ilə bağlı olaraq, klaster fəaliyyətinin həyata keçirilməsində insan kapitalının idarə edilməsinin rolu təhlil edilir. Bura, əsasən klaster fəaliyyətində iştirak edən qruplar və şirkətlər tərəfindən insan kapitalının inkişafını dəstəkləyən və rəqabət qabiliyyəti üstünlüyünü təmin edən imkanların təhlili daxildir.

Açar sözlər: klaster, insan kapitalı, rəqabət qabiliyyəti, innovasiya, qərar qəbuetmə.

THE IMPACT OF CLUSTER ACTIVITIES ON HUMAN CAPITAL AND COMPETITIVENESS

Latif Zeynalli, Aytan Zeynalli

Azerbaijan State Oil and Industry University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The paper analyses the role of human capital managing in the performance of cluster activities related to the effectiveness and competitiveness of the companies. This includes analysis of the capacities the groups and companies that support the development of human capital and the competitiveness by.

Keywords: cluster, human capital, competitiveness, innovation, decision making.

ВЛИЯНИЕ КЛАСТЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ

Латиф Зейналлы, Айтэн Зейналлы

Азербайджанский Государственный Университет Нефти и Промышленности, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется роль управления человеческим капиталом в выполнении кластерной деятельности, связанной с эффективностью и конкурентоспособностью компаний. Это включает в себя анализ возможностей групп и компаний, которые поддерживают развитие человеческого капитала и конкурентоспособности.

Ключевые слова: кластер, человеческий капитал, конкурентоспособность, инновации, принятие решений.

1. Giriş

Qloballaşma və sənayeləşmənin başlanğıcında rəqabət qabiliyyəti təşkilatın fəaliyyətinin, gəlirinin və məşğulluğunun təmin edilməsi üçün zəruridir. Belə ki, bir sıra ölkələr və fərdi müəssisələr müasir rəqabət dünyasını necə təmin etmək və artan mürəkkəb sosial, siyasi və iqtisadi proseslərə necə tab gətirəcəkləri ilə bağlı stress çəkirlər. Bu baxımdan Klasterləşmə konsepsiyası və İnsan Kapitalının əhəmiyyəti firmalara təşkilati məqsədlərinə nail olmaq və onların performansını artırmaq üçün imkan yaradan önəmli bir yanaşma kimi nəzərdən keçirilməsi prioritet təşkil edir. Buna görə, klaster anlayışının görünüşü xüsusilə dünya bazarında uğur qazanmaq və dayanıqlı rəqabət etmək üçün kiçik və orta müəssisələr (KOM) üçün əhəmiyyətli bir yanaşma kimi müəyyən edilmişdir. Bunu nəzərə alaraq, klaster ideyası inkişaf edən və inkişaf etmiş ölkələrin çoxsaylı siyasətçilərinin, alimlərinin və

tədqiqatçıların diqqətini əbəs yerə cəlb etməmişdir. Klasterin yaradılmasının üstünlüyü iqtisadi inkişafın mikroiqtisadi komponentlərinin, eləcə də iqtisadi inkişafın məkan və sosial aspektlərinin yüksək əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Bundan başqa, klaster artan məşğulluqda, regional istehsal sistemlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində, gəlirlərin artmasında, inkişaf edən ərazilərin daha da inkişafı üçün effektiv vasitə hesab olunur. Hal-hazırda, iqtisadiyyatın dayanıqlı olma xüsusiyyəti klasterlərin müəyyənləşdirilməsində, klaster təşəbbüslərinin qorunmasında, onların inkişafının təşviq olunmasında və klasterləşmə prosesinin effektivliyinin monitorinqində dövlətin aktual rolundan ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, klasterləşmə inkişaf etmiş ölkələrdə daha uğurlu inkişaf etməsinə baxmayaraq, regional inkişaf xüsusiyyətlərinə görə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə az səmərəliliklə xarakterizə olunur. Bu baxımdan inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemlərini ayrı-ayrılıqda həll etməyə imkan verən və ya bütün ölkələr qrupuna tətbiq oluna bilən işlərdə klaster təşəbbüslərinin tətbiqinin innovasiya mexanizmlərinin axtarışı problemi çox aktualdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, klasterlərin yaradılması insan kapitalının inkişafı ilə bilavasitə əlaqədardır. Digər tərəfdən klasterlərin olması insan kapitalının inkişafının daha da sürətlənməsinə şərait yarada bilər. Bu baxımdan apardığımız tədqiqat xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemlərinin müəyyənləşdirilməsində, insan kapitalının inkişaf tempinin intensivləşməsinə və klasterləşmənin innovasiya mexanizminin yaradılmasına yönəldilmişdir.

2. Klasterlə bağlı nəzəri yanaşmalar və klasterləşmə

Son illərdə regional rəqabət qabiliyyətinin dinamik inkişafı nəticəsində klaster yanaşmasının bir vasitə kimi istifadə olunmasına böyük əhəmiyyət verilmişdir və klasterləşmə regional inkişafın və rəqabət strategiyasının ən mühüm hissələrindən birinə çevrilmişdir. Güclü iqtisadiyyata malik olan ölkələrin rəqabətqabiliyyətli sahələrə sahib olduğu və bunu bir çoxluq anlayışı ilə həyata keçirdikləri göz önündədir. Buna görə də, klaster fəaliyyəti iqtisadiyyatın inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi üçün getdikcə geniş yayılmış əsas siyasət vasitələrindəndir. Araşdırmalar göstərir ki, klasterə daxil olan şirkətlər digərlərinə nisbətə daha sürətlə inkişaf edir. ABŞ-nın Brookings İnstitutunun "Təmiz İqtisadiyyat" hesabatına əsasən, klasterləşmiş müəssisələr klasterdə olmayan müəssisələrlə müqayisədə ildə 1,4% daha sürətlə inkişaf edərək böyüyürlər. Klaster fəaliyyətindən danışarkən ilk öncə klasterlərə nəzəri baxışlara diqqət yetirsək məqsədəuyğun olar. Klasterlərin formalaşmasının müxtəlif mərhələlərində iqtisadi ədəbiyyatlarda fərqli yanaşmalar qeyd olunmuşdur.

Tanınmış amerikalı alim M. Porterə [1947], görə klasterləşmə eyni sahədə çalışan və aralarında iş birliyi olan, eyni zamanda bir-biri ilə rəqabət aparan və biri-birindən qarşılıqlı asılılığı olan müəssisələrin, ixtisaslaşmış təchizatçıların, əlaqəli sənaye sahələrindəki firmaların və dəstəkləyici təsisatların (*universitetlər, peşə-təhsili məktəbləri, peşə birlikləri və s.*) coğrafi təmərküzləşməsini ifadə edir [1]. Bundan başqa, Porter [1947], qeyd edir ki, klasterlər təşkilatlara yerlərin seçilməsi, bu yerlərdə səmərəli sosial əlaqələri inkişaf etdirmək

və klasterə daxil olan qrupları gücləndirəcək digər komponentlərlə işləmək üçün daha çox məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edir.

Digər amerikalı iqtisadçı P. Kruqman [1958], isəklasterlərə təkcə mal və xidmətlərin sabit axınları kimi deyil, həmçinin, məlumatların yaranmasına, gəlirlərin və yeniliklərin artırılmasına hərəkətverici qüvvə kimi yanaşılması ideyasını irəli sürmüşdür [2].

Rusiyalı iqtisadçı alim, professor P.D. Şimko, təhsil kompleksində davamlı təhsilin prinsiplərini həyata keçirməyin mümkün olduğunu vurğulamışdır və təhsil klasterini - müxtəlif səviyyələrdə olan əlaqəli təhsil müəssisələri sırasına daxil etməklə, təhsil üzrə təlimin vahid istiqamətləndirilməsi və davamlılıq baxımından regional inteqrasiya formasında olan şəbəkə kimi müəyyənləşdirmişdir [3].

Çinli iqtisadçı alim L.Yang, klaster dedikdə, əsasən universitetlər yaxınlığında yerləşməli olan bir qrup şirkətləri qəbul edir. Çünki bu, şirkətlər üçün universitetlərdə çalışan peşəkarların bilik və bacarıqlarından bəhrələnmək imkan yaranır.

E.A. Monastyrski isə, uzunmüddətli rəqabət üstünlükləri olan bir məhsul istehsal etməyə imkan verən bir klasterdə yaranan elmi biliklərin əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır [4].

Rus alimlər L.D. Medvedeva və I.Y. Malikova, təhsil müəssisələrində dövlət-özəl tərəfdaşlığın vacibliyini vurğulayır və bunun əsasını, təhsil müəssisələri ilə idarəedici hakimiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə yaradılması təşkil edir [5].

Klasterlər sənayenin bir çox sektorunda ümumi fenomen kimi qəbul edilir. Klaster yanaşmasının ənənəvi sektor inkişafından başlıca fərqi odur ki, müəyyən coğrafi sərhədlər daxilində bir-birini təkrarlayan deyil, biri-birini tamamlayan və dəstəkləyən firmalar çalışır, həmin firmaların biri digərinə dəyər yaratma zənciri ilə bağlı olur, xidmət və istehsal sektoru eyni çətir altında fəaliyyət göstərir, son məhsulun əldə oldunması üçün tələb edilən bütün mərhələlər bir məkanda reallaşır. Klasterin strukturu dörd əsas blokdən ibarətdir: təhsil və təlim, tədqiqat və inkişaf, istehsal və idarəetmə [6].

Ümumiyyətlə iqtisadi fəaliyyət yalnız böyük şəhərlərdə deyil, həm də sənayenin xüsusi qrupları ilə cəmlənməyə meyllidir. Klasterlər yalnız sənaye və qurumları dəstəkləmir, həmçinin, rəqabətçi və innovativ inkişafa meyilli olan qruplara da dəstək verirlər. Hər bir klaster bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir:

- klasterlər əsasən sahibkarlar və ictimai qurumlar tərəfindən idarə olunurlar;
- əməkdaşlıq və rəqabət əsaslıdırlar;
- şirkətlər və dövlət idarəetmə orqanları arasında daimi əlaqələr yaradırlar;
- klaster hər bir üzvün bərabər əhəmiyyətə malik olduğu bir sistemdir;
- hər bir klaster üzvləri texnologiyaya, müştərilərə, paylama kanallarına, əmək bazarına və insan kapitalına malikdir.

Klasterlərin formalaşması əsas etibarilə istehsal amilləri fondlarına, ixtisaslaşmış əməyə, elmi-tədqiqatlara, münasib coğrafi vəziyyətə və inkişaf etmiş müvafiq infrastrukturlara əsaslanır. Bir sıra ölkələrin təcrübəsi klasterlərin yaradılması istiqamətində dövlətlərin birbaşa

İştirak etmədiyini göstərir. Klasterdə fəaliyyət göstərən sahibkarların güzəştli kreditlərlə təmin edilməsi ən başlıca dəstək mexanizmlərindən biridir. Bu dövlətlər iqtisadi siyasət vasitələri və innovasiyalarla, investisiyaların stimullaşdırılması yolu ilə klasterlərin inkişafını dəstəkləyərək, biznes mühitinin inkişafı istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirirlər. Hazırda qlobal rəqabət şəraitində inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq dünyanın bir çox ölkələrində kiçik və orta sahibkarlığın rəqabətə davamlılığının təmin olunması, o cümlədən, xammal əldə etmə, istehsal prosesində innovativ ideyalar tətbiq etmə, marketing, məhsulların bazara çıxarılması və s. mövzularda yaranan problemlərin klasterlərin tərkibində, eləcə də digər iqtisadi subyektlərlə aktiv əməkdaşlığın qurulması ilə aradan qaldırılması daha rahatdır. Cəmiyyətin klasterlərə artan marağı bir sıra səbəblərdəndir, bunlardan ən vacib olanları aşağıdakılardır:

- ❖ Xüsusi bir klasterdə iştirak edənlər, insan kapitalı, informasiya texnologiyaları kimi istehsal amillərinə çıxışına malik olma imkanları sayəsində məhsuldarlığını artırma bilər;
- ❖ Klaster iştirakçılarının özləri yeni iştirakçıları cəlb etmək və eyni zamanda rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün iqtisadi mənfəətə malikdirlər;
- ❖ Müəyyən bir bölgədə firmalar tərəfindən yaradılmış klasterlərin olması müəyyən iqtisadi fəaliyyətlərin planlaşdırılmasını asanlaşdırır, eyni zamanda şirkətin davranışının daha dəqiq qiymətləndirilməsini təmin edir.

Klasterləşmə, rəqabət aparan firmalar və təchizatçılar tərəfindən, xarici əməliyyatlar üzrə xərclərin azaldılması, təkmilləşdirilməsi, rəqabət üstünlüyü yaratmaq üçün yeni iş imkanları və bazarların inkişaf etdirilməsi istiqamətində uğurlu fəaliyyətdir. Klasterləşmə prosesini şərti olaraq 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Müəssisələrin bir regionda fəaliyyəti
2. Yeni yaranmağa başlayan klasterlər
3. İnkişaf etməkdə olan klasterlər
4. Formalaşmış klasterlər

Birinci mərhələdə bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan və istehsal olunan məhsulu bilavasitə istehlakçılara çatdıran müəssisələr hər hansı bir regionda fəaliyyət göstərir. Bu mərhələdə klasterlərin yaradılması üçün ilk öncə rəqabət gücü yüksək olan sahələr və onların sayı müəyyənləşdirilir, müəssisələrin cari vəziyyəti və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrlə əlaqələri təhlil edilir. İkinci mərhələdə klasterlərin təşkil olunacağı sahə müəyyənləşdirilir və dövlət təşviqləri, eləcə də lokal sosial fəaliyyətlərin təsadüfi şəkildə formalaşması ilə, regionda mövcud olan təbii sərvətin ətrafında öz-özünə klasterlər yaranır. Bir regionda oxşar məhsullar istehsal edən müəssisələrdən biri öz istehsal həcmi ötürüb keçən bir sifariş aldığı təqdirdə, qonşu müəssisələrdən biri və ya bir neçəsi ilə danışıqlar apararaq alınan sifarişin birlikdə ödənilməsini təklif edə bilər. Üçüncü mərhələdə digər sosial mexanizmlərin köməyi ilə klasterlərin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Dördüncü

mərhələdə isə klasterin tam formalaşması başa çatır, şirkətlər, təhsil müəssisələri, sənaye palataları və digər qurumlar klaster çərçivəsində harmoniyalı şəkildə fəaliyyət göstərirlər.

Klasterlər və klasterləşməyə təşəbbüslər, əsasən, aşağıdakı formada bir sıra ölkələrdə dövlət və regional təşkilatlar tərəfindən dəstəklənir:

- Təlimçilər, seminarlar və konfranslar vasitəsilə maarifləndirmə dəstəyi və təhsil;
- Potensial klasterlərin xəritəsini dəstəkləyən qrantlar;
- Seçilmiş layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləyən qrantlar;

Klasterləşməyə təşəbbüslər ticarət potensialının artırılması, xüsusi ictimai dialoq, regional iqtisadi inkişaf, işçi qüvvəsinin inkişafı və s. daxil olmaqla, milli rəqabətqabiliyyətliliyin səmərəliliyinə kömək edə bilər. Bəzi hallarda klasterlər geniş ictimai anlayış və iqtisadi media, universitetlər və düşüncə qabiliyyətləri, informasiya və texnologiya fondları, sənaye liderləri, hökumət rəsmiləri və s. ilə əməkdaşlıq etməklə, effektiv şəkildə tətbiq edildikdə, iqtisadi inkişaf baxımından ən təsirli vasitələrdən biri ola bilərlər. Təsadüfi deyil ki, keçmiş ABŞ prezidenti Barak Obama öz çıxışlarında ayrıca olaraq, böyük və kiçik şirkətlər, universitetlər və maliyyə institutları arasında dinamik qarşılıqlı təsir prosesini qorumaq və inkişaf etdirmək üçün klasterləşmə strategiyasının əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. O, həmçinin gələcəkdə ABŞ-ın milli iqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün klaster siyasətin mühüm amil kimi qiymətləndirmişdir [7]. Bundan başqa klasterləşmənin, rəqabət qabiliyyətini və biznes fəaliyyətlərini artırmaqla firmalara iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına imkan yaratmaq, tədqiqatın və inkişafın səmərəli istifadəsi yolu ilə innovasiyanı stimullaşdırmaq, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, ixracın artırılması və regionda məşğulluq imkanları ilə yeni biznesi təşviq etmək istiqamətində müstəsna rolu var.

3. Klaster fəaliyyətinin insan kapitalının inkişafının stimullaşdırılmasına təsiri

Klaster-məqsədli məhsul istehsalı üçün ixtisaslaşan bir coğrafi ərazidə cəmlənən kompaniyaların, müəssisələrin, onlarla əlaqədar olan institutların qarşılıqlı və birgə fəaliyyətini həyata keçirir [8]. Klasterlər aşağıdakı üstünlükləri özündə ehtiva edir: Klasterləşmədə məqsəd yeni texnologiyaların tətbiqi hesabına iştirakçıların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, sinerji səmərəsi hesabına uyğun elmtutumlu xidmətlərin xərclərinin azalmasıdır. Bu həm də məhsul keyfiyyətinin artırılması, iri müəssisələrin reformu hesabına məşğulluğun təmin olunması və klaster iştirakçılarının maraqlarını müxtəlif hakimiyyət orqanları qarşısında birləşdirməkdir.

Klasterlər öz aralarında müəyyən oxşarlıqlar, əlaqələr və ya müxtəlif ticarət və istehsal əlaqələri olan şirkət və müəssisələrin eyni coğrafi ərazidə fəaliyyət göstərməsi ilə formalaşırlar.

Klasterə daxil olan şirkətlərin digər şirkətlərə nisbətən yenilikçi olma ehtimalı daha yüksəkdir, çünki texnoloji biliklərin artırılması şansı yüksəkdir. Tədqiqatçılar iddia edirlər ki, klasterə daxil olan şirkətlər daha rəqabətliyərlər, çünki onlar rəqabət qabiliyyətinə daha yaxşı

şərait yaradırlar. Klasterlər ilə əlaqə quran müəssisələr aşağıdakı üstünlüklərə nail ola bilərlər[10]:

- Təcrübəli işçi qüvvəsi və adekvat məlumatlar sayəsində müəssisələr məhsuldarlığını artırma bilərlər.
- Klaster, KOB-in məhdudiyyətlərini azaltmaq, biznes zəncirinin müxtəlif komponentləri ilə əlaqələndirmək və böyük müəssisələrə qarşı rəqabət imkanlarını təmin edə bilər.
- Klaster şirkətlərə məkanların paylaşılması, ticarət yarmarkalarında şəxsi xərclərin və digər reklam tədbirlərinin paylaşılması yolu ilə kritik həcmlərə çatma imkanı verə bilər.
- Klaster daxilində əməkdaşlıq etməklə, müəssisələr özəl infrastrukturuna investisiya etmək üçün onların əlçatanlığını, gücünü və səriştəsini artırma bilərlər.
- Yeni yaradılmış şirkətlər marketing strategiyasını öyrənmək üçün ən əlverişli dünya bazarına daxil olmaq üstünlüyünü əldə edə bilərlər.

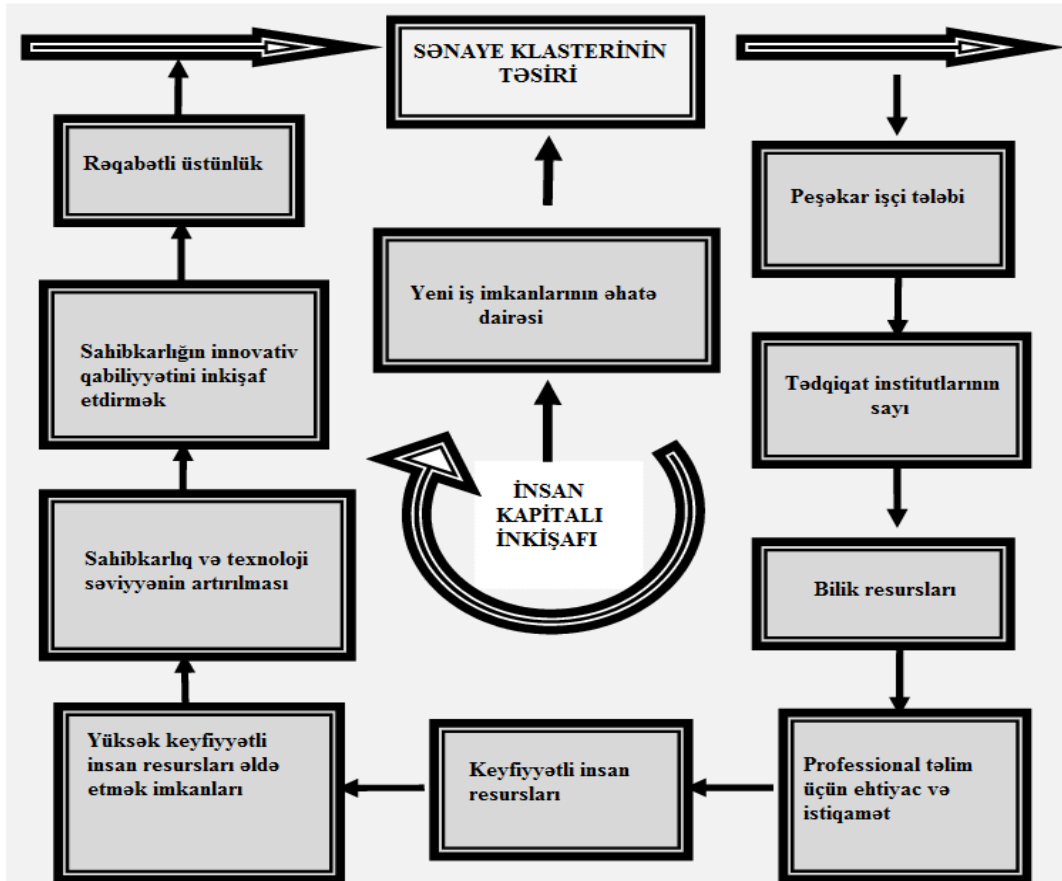
Klaster konsepsiyası, milli, dövlət və şəhər iqtisadiyyatları haqqında yeni bir düşüncə tərzini təmsil edir və rəqabət qabiliyyətini artırmağa çalışan şirkətlər, hökumətlər və digər qurumlar üçün yeni rolları göstərir. Klaster, iştirakçı tərəflərin maraqlarını məqsədə uyğunlaşdırmaqla aşağıdakı altı obyekt üzrə koordinasiya edir:

- İnsan kapitalının yaxşılaşdırılması,
- klasterləşmə artımının dəstəklənməsi,
- biznesin inkişafı,
- ticari əməkdaşlıq,
- innovasiya və texnologiya
- biznes mühitinin yaxşılaşdırılması.

İnsan kapitalının yaxşılaşdırılması klasterlərin əsas məqsədlərindən biridir. İnsan kapitalının inkişafında klasterlərin əsas məqsədi yerli təhsil müəssisələri ilə sıx əməkdaşlıq etməklə perspektivli kadrları cəlb etməklə müvafiq işçi heyətinin mövcudluğunu təmin etməkdir. Bundan başqa, klaster rəhbərlər və şirkətlər üçün mədəni tədbirlər, iş yerləri və təlim proqramlarını təşviq edir. Klasterlərin formalaşmasında mövcud olan subyektlərin insan kapitalının inkişafı ilə birbaşa əlaqəsi vardır. İxtisaslı kadr hazırlığı, innovativ fəaliyyətin inkişafı, mütəxəssislərin formalaşması və.s üçün insan kapitalının inkişafı vacibdir. Klasterlərin insan kapitalının inkişafına təsiri istiqamətində informasiya məhdudluğuna baxmayaraq, görkəmli iqtisadçılar tərəfindən söylənilən mülahizələrin əksəriyyəti bu iki anlayışın qarşılıqlı təsirdə olduğunu göstərir. Belə ki, insan kapitalının inkişaf etmədiyi şəraitdə klasterlərin inkişafı imkansızdır. Təsadüfi deyil ki, klasterlər yalnız insan kapitalı inkişaf etmiş ölkələrdə uğurlu inkişaf yolunu tapır. Klasterlə bağlı nəzəri baxışlara görə, insan kapitalının inkişafı ölkədə bacarıqların inkişafına və firmalara dəstək verən “sənaye atmosferinin” vacibliyini vurğulayır və bu bacarıqların inkişafı şirkətləri daha da rəqabətli olmağa sövq edir. Digər tərəfdən, nəzəri zəmin göstərir ki, qloballaşma dövründə insan kapitalına rəqabət üstünlüyü mənbəyi kimi baxılır. İnsan idarəçiliyinin dəyərləri baxımından

bir təşkilatın insan kapitalından effektiv və səmərəli istifadə etməsi rəqabət üstünlüyü qazanacağına dair inanclara əsaslanır.

Klasterlər həm rəqabət, həm də əməkdaşlığı təşviq edir. Rəqiblər müştəriləri qazanmaq və qorumaq üçün sıx rəqabət aparırlar. Rəqabət fərqli ölçülərdə və müxtəlif iştirakçılar arasında olduğu üçün xüsusilə, əməkdaşlıq çərçivəsində birgə mövcud ola bilər. Klasterlə insan kapitalının əlaqəsini əyani olaraq aşağıdakı şəkildə görmək mümkündür.

Şəkil 1. Sənaye klasterinin tematik modeli insan kapitalını artırır [10]

Mənbə: Saha, N. (2012). Clusters as a Tool for the Development of Human Resources to Strengthen the Competitive Advantage of the Firms. Doctoral Dissertation work (PhD). Tomas Bata University in Zlin, Faculty of Management and Economics, Czech Republic. March 2012, 174p.

Bütün bu qeyd etdiyimiz komponentlərin uğurlu şəkildə təşkili üçün insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin olunması və rəqabətli insan kapitalının yaradılması ən vacib hədəf olmalıdır. Ümumilikdə hər hansı bir klaster modelinə nəzər yetirsək, göstərilən hər bir komponentin formalaşmasında insan kapitalının böyük rolu olduğunun şahidi olarıq. Nümunə olaraq söyləmək olar ki, məlum olduğu kimi hazırda tekstil sektoru üzrə Türkiyə emal

sənayesi daxilində önəmli bir yerə sahibdir. Emal sənayesi içində işçi qüvvəsində, istehsalatda və ixracatda 1-ci yerdədir. Təbii ki, Türkiyədə tekstil klasterlərinin inkişafında əsas hədəfləri türk sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin, məhsuldarlığının və yenilikçiliyinin yüksəldilməsi; qlobal ixracdan daha çox pay alınması; əsas olaraq yüksək texnologiya məhsullarının istehsalı olmaqla yanaşı, bacarıqlı işçi qüvvəsi, eyni zamanda ətraf mühitin və cəmiyyətin tələblərinə qarşı həssas bir sənaye infrastrukturunun qurulmasıdır. Qardaş ölkə də anlayır ki, inkişafın əsas hədəfi insan kapitalının inkişafıdır. Çünki innovasiyanın yüksəldilməsi və texnoloji məhsulların istehsalı peşəkar mütəxəssislərin mövcudluğunu, tədqiqat və inkişaf potensialını tələb edir. Göründüyü kimi, yüksək ixtisaslı kadrların kasadlığı birbaşa qlobal ixrac fikirlərinin üzrindən xətt çəkərək, xarici bazarda rəqabətə dözümlü məhsul istehsalını xəyal olaraq saxlayır. Bir sözlə, əsas vacib məsələ elmi-tədqiqat fəaliyyətinin düzgün həyata keçirilməsi, yüksək savada, intellektə, bacarıqlara malik gənc mütəxəssislərin hazırlanması və onların sahə iqtisadiyyatına yararlı, yüksək ixtisaslı kadr kimi formalaşmasıdır. Bütün bu qeyd etdiyimiz komponentlərin uğurlu şəkildə təşkili üçün insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin olunması və rəqabətli insan kapitalının yaradılması ən vacib hədəf olmalıdır.

4. Klaster fəaliyyəti və rəqabət qabiliyyəti

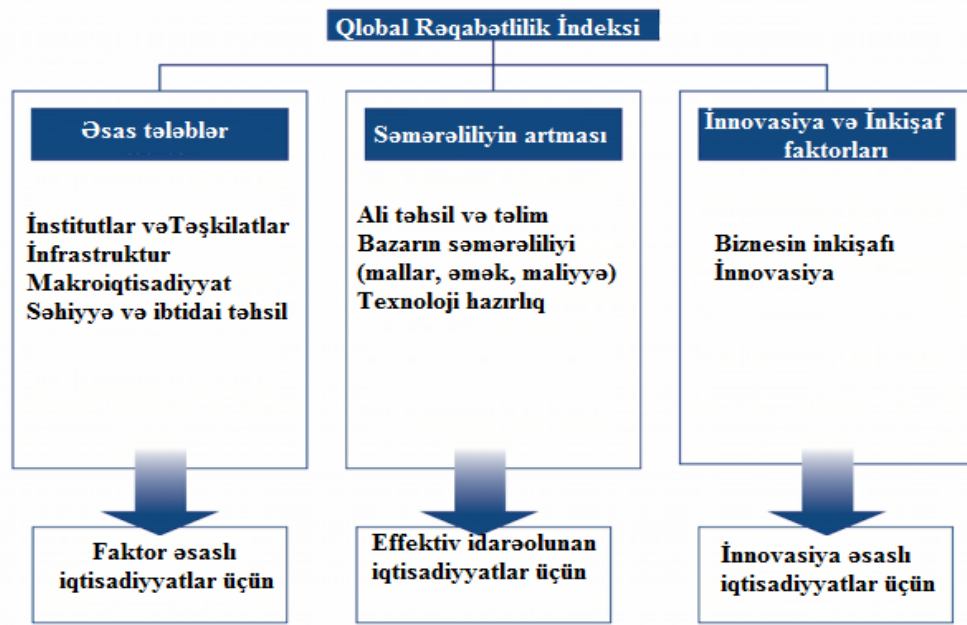
Klasterləşmə müəssisələrin yeni texnologiyaları inkişaf etdirməsini dəstəkləmək, sənayenin rəqabət gücünü artırmaq, ixracat keyfiyyətini artırmaq, xarici investisiyanı cəlb etmək, yeni bazarlara giriş, işsizliyi azaltmaq, ixracat potensialını artırmaq, təhsil və texnologiya və davamlı inkişaf kimi hədəflər istiqamətində formalaşırlar. Klaster daxilində bənzər sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlar həm rəqabət edir, həm də eyni klasterdə birlikdə hərəkət edirlər. Burada sahibkarlıq subyektləri və digər iştirakçılar rəqabət üstünlüyü əldə edilməsi üçün müştərək hərəkət edirlər. Bu sistem çərçivəsində fəaliyyət göstərmələri kiçik və orta sahibkarlara rəqabət üstünlüyü qazandırır. Belə ki, bu sistemin tətbiqi ilə sahibkarlıq subyektlərinin xərcləri aşağı düşür, marketinq imkanları artır, məhsuldarlıq göstəriciləri yüksəlir, ixracatları artır, tədqiqat və inkişaf etdirmə qabiliyyətləri güclənir. Bu isə yeni məhsulların bazara çıxarılmasına, yeni şirkətlərin qurulmasına, məşğulluğun yüksəlməsinə, regionların inkişafına və infrastruktur xidmətlərinin təkmilləşməsinə səbəb olur. Bu baxımdan klaster və rəqabət qabiliyyəti anlayışları arasında da zəncirvari əlaqə mövcuddur. "Klaster" və "rəqabət qabiliyyəti" ifadələri tez-tez birləşir. İki anlayış arasında güclü əlaqələr ola bilər, amma hər biri bir çox məna daşıyır. Klaster fəaliyyəti özündə əsasən şəbəkə fəaliyyətini, insan kapitalını, tədqiqat və yenilikləri, biznes əməkdaşlığı və təşviqini, lobbiçilik fəaliyyəti və digər elementləri özündə ehtiva edir.

Məlumdur ki, rəqabət iqtisadiyyat və biznesdə iqtisadi inkişaf hədəfi kimi klasterdən əvvəl istifadə olunan geniş bir konsepsiyadır. Rəqabətqabiliyyəti rəqiblərin varlığına baxmayaraq davamlı bir müddət ərzində məhsul və xidmətlərin satma qabiliyyətidir. Rəqabətqabiliyyətlilik bir ölkə və ya şirkətin yerli və dünya bazarlarının keyfiyyət

standartlarına cavab verən məhsullar və xidmətlər təqdim etmək qabiliyyətidir. Rəqabətqabiliyyətlilik, müəssisələrin mənfəət əldə etmək üçün öz səlahiyyətlərini bütünlükdə necə idarə etdiyini təhlil edir. Rəqabətqabiliyyətlilik, bir ölkənin müəssisələrinin davamlı dəyər yarada biləcəyi bir mühiti asanlaşdırmaq qabiliyyətidir. Rəqabətqabiliyyətlilik, bir şirkətin və ya təşkilatın rəqiblərinə nəzərən müştərilərə daha yaxşı dəyər vermək qabiliyyətidir. Rəqabətqabiliyyətlilik, bir müəssisənin öz işlərinə daha çox dəyər qazandırmaq və cəmiyyətə daha çox rifah təmin edən bir mühit yaratmaq qabiliyyətini formalaşdıran faktları təhlil edir. Rəqabət qabiliyyətinin, müvəffəqiyyətin, iqtisadi artımın, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, digər milli üstünlüklərin həyata keçməsinin - təmin edilməsinin əsas şərti elmi-tədqiqat və işləmələrin nəticələrinin səmərəli istifadəsidir. Bu mənada texniki, istehsal, təşkilati, marketinq, maliyyə əməliyyatlarının məcmusu olan və səmərəli yeniliklərin iqtisadiyyat və sosial sahələrə tətbiqini təmin edən innovasiya sisteminin inkişafı daha böyük məna kəsb edir. Elmə ayrılan vəsaitlərin azlığı, innovasiya məhsulunun xüsusi çəkisinin aşağı olması, elmi nailiyyətlərin istehsalata zəif tətbiqi və s. milli innovasiya sisteminin inkişafına mane olur.

Bir firma rəqabət qabiliyyətlidir, çünki digər firmalarla uğurla rəqabət aparır. Milli səviyyədə rəqabət qabiliyyəti dedikdə, bir ölkənin öz resurslarını vətəndaşların həyat səviyyəsini yüksəltmək bacarığından istifadə etmək qabiliyyətini əks etdirir. Nəticədə, iqtisadiyyat beynəlxalq bazarlarda geniş çeşidli mal və xidmətlərin satılması və xaricdən səmərəliliyin artırılması üçün sərmayə cəlb edə bilər. Amerikalı iqtisadçı Porter klasterin rəqabət gücünə malik olub-olmadığını müəyyən etmək üçün 4 göstəricidən ibarət (*Firma strategiyası və rəqabətin strukturu, Faktor şərtləri, Tələbat şərtləri və Dəstəkləyici sənayelər*) Almaz Modeli nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür [11]. Nəzəriyyəyə görə klaster bu 4 göstərici ilə tam təmin olunarsa və almaz formalaşdırılırsa, o zaman klaster qlobal arenada rəqabətə dözümlü ola bilər. Porterə görə rəqabətli üstünlük firmanın dəyər zəncirlərini, təchizatçıları, kanalları və alıcıları əhatə edən bütün dəyər sisteminin idarə edilməsini nəzərdə tutur. Rəqabətli üstünlük bir firmanın alıcı üçün yarada biləcəyi dəyərdən çıxır və bu dəyər zənciri ilə diaqnoz edilə bilər. Klasterlər, almazın (əlaqəli və dəstəkləyici sənayelərin) bir tərəfini təşkil edirlər, lakin ən yaxşı şəkildə bütün dörd fəsillər arasındakı qarşılıqlı təsirlərin təzahüründən ibarətdir. Klassiklər üç müxtəlif yolla rəqabətə təsir göstərirlər: birincisi, qurucu firmaların və ya sənayenin məhsuldarlığını artırmaq; ikincisi, yenilikçilik qabiliyyətlərini və məhsuldarlığı artırmaq; üçüncüsü, isə yenilikləri dəstəkləyən yeni biznesin formalaşmasını stimullaşdırmaq qrupu genişləndirməkdir. Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik hesabatında iqtisadi artım şəraitini qiymətləndirən Dünya İqtisadi Forumu, milli səviyyədə rəqabət gücünün determinantlarını "məhsuldarlığın səviyyəsini müəyyən edən amillər, siyasətlər və qurumlar" kimi qiymətləndirir.

Şəkil 2. Qlobal rəqabət qabiliyyətinin təməlləri [13]

Mənbə: The World Economic Forum, Global Competitiveness Report.

<http://www.weforum.org/fweblive/groups/public/documents/wefmemberpdf/gcr060711gcindex.es.pdf>

Klasterlərin iqtisadiyyatda olduqca geniş şəkildə göründüyünə baxmayaraq, qrupların rəqabət üstünlükləri bütün sahələrdə eyni dərəcədə böyük deyildir. Aşağıda qeyd olunanlar, mövcud resursları sayəsində rəqabət qabiliyyətini artırmağı nəzərdə tutan, klasterə qoşulmağı nəzərdə tutan müəssisələr üçün faydalı ola bilər.

- Bu rəqabət dünyasında ən yüksək göstəricilərə sahib olmaq üçün insan resurslarını səmərəli şəkildə idarə etmək müəssisələrin diqqət mərkəzində olmalıdırlar.
- Müəssisələr insan amilinə nəzarət və idarə etmək üçün sistemik idarəetmə strategiyası, siyasəti və təcrübəsi kimi ən yaxşı kollektiv tətbiqetmə yanaşmasını həyata keçirməlidirlər.
- Müəssisələr digər maddi aktivlərlə müqayisədə təşkilatın ən vacib aktivliyi olan, işçilərinə (insanlara) ən yaxşı şəkildə baxmalı və ən yaxşı imkanları təmin etməlidir.
- Müəssisələr davamlı rəqabət aparmaq üçün, təşkilati performans səviyyəsini yüksəltmək üçün daha faydalı olan doğru insanları (bilik, bacarıq və qabiliyyətlərə malik) müəyyən etməlidirlər.
- Müəssisələr məqsədlərə nail olmaq üçün fəal olmalı və klaster üzvləri müştəriləri razı olmaq üçün yeni fikirləri, yanaşmaları və texnologiyaları araşdırmalıdırlar.

Klasterlər davamlı inkişafın təmin olunması üçün vacib bir alətdir. Klasterlərin tədarük zəncirinin bütün həlqəsini əhatə etməsi və dəstək xidmətləri, həmçinin xüsusi infrastruktur təminatını özündə birləşdirməsi onları ənənəvi istehsal sahələrindən fərqləndirir. Klasterlərin mövcudluğu ölkə iqtisadiyyatında innovativliyi, əmək bazarının dinamik inkişafını təmin edir, ixtisaslı və peşəkar kadrların meydana gəlməsinə və insan kapitalının inkişafına zəmin yaradır. Klasterlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlar bir-biri ilə əməkdaşlıq və rəqabət şəraitində məxsus olduqları regionun müqayisəli üstünlük imkanlarını artırır. Klasterləşmənin əhəmiyyəti rəqabətin inkişafı ilə yüksəlir, çünki iqtisadiyyatın inkişafı sayəsində klasterlərin sayı artmaqdadır. Klasterlərin rəqabətə təsiri şəxsi münasibətlərə, üz-üzə ünsiyyətə, həmçinin, şəxslər və qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanır. Bir qrupun mövcudluğu bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsini və daha təsirli olmasını təmin edir.

Nəticə. Ümumilikdə götürsək, hər bir iş fəaliyyətində mövcud olan prosesləri dərk etmək üçün, mövcud iş mühiti dünya səviyyəsində əhəmiyyətli ölçüdə dəyişdiyi üçün, bilik və bacarıqların inkişafı təşkilatın bir hissəsi olaraq əhəmiyyətli bir meyar halına gəlmişdir və bu işçilərin işəgötürənlərə cəlbedici olduğunu və yüksəlişin əsasını təşviq edən element kimi prioritet təşkil edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, klasterlərin başlıca məqsədi yeni texnologiyaların tətbiqi hesabına iştirakçıların rəqabət qabiliyyətini artırmaq. Sinergiya səmərəsi hesabına uyğun elm tutumlu xidmətlərin xərclərinin azalması və keyfiyyətinin artırılması. İri müəssisələrin reformu hesabına məşğulluğu təmin etmək. Klaster iştirakçılarının maraqlarını müxtəlif hakimiyyət orqanları qarşısında birləşdirməkdir. Bu məqsədlə, klaster fəaliyyətinin, insan kapitalını yaxşılaşdırmaq və müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək üçün bir strategiya ola biləcəyini vurğulamaq lazımdır. Klaster yaratma imkanlardan səmərəli istifadə etməklə, araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaqla, qısa və ortamüddətli perspektivdə insan kapitalını daha da inkişaf etdirmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Porter M.E., (1998), The Adam Smith address: Location, Clusters and “New” Microeconomics of Competition.
http://learning.itcilo.it/entdev/LED/doc/1361_Michael_Porter_Cluster_Location.pdf
2. Krugman. P., (1991), Geography and trade, London: MIT Press/Leuven UP, p.142.
3. Shimko P.D., (2009), Development of Regional Higher Professional Education Clusters in the Context of Globalization. Economics of Education, №4, s.57-72
4. Monastyrskii E.A.. (2006), Innovation Publ. 5, 38-43.
5. Medvedev L.D., Malkov I.Y., (2016), Scientific and pedagogical review 1(11), 58-63
6. Sidorina T.V., Shekhovtsova L.V., Chernobrovina A.B., (2016), Proceedings of the 10th international academic conference, 85-93.

7. Lenchuk E.B., Vlaskin G.A. (2010). The Cluster Approach in the Innovation Development Strategy of Foreign Countries. *Studies on Russian Economic Development*, 21(5), pp.484–492.
8. Əliyev T.N., Məmmədova S.R., (2017), Azərbaycanın kimya sənayesində klasterlərin yaradılmasının təşkilati-iqtisadi üstünlükləri. *AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası*, s.41.
9. Pavelkova D. (2006). Company Performance and the Possibilities of Its Improvement by Joining the Cluster. In *New Challenges and conditioning in the development of industries and services*.
10. Saha N. (2012). Clusters as a Tool for the Development of Human Resources to Strengthen the Competitive Advantage of the Firms. Doctoral Dissertation work (PhD). Tomas Bata University in Zlin, Faculty of Management and Economics, Czech Republic. March 2012, 174p.
11. Porter M.E., (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard business review* s.73-93.
12. TheWorld Economic Forum, Global Competitiveness Report.